

КЛИСУРА ЖДРЕЛО У СЕЛУ СТОГАЗОВАЦ

Село Стогазовац налази се 10 km северозападно од Књажевца. На самом излазу из села, из правца Књажевца, 50 метара од последњих кућа усечена је клисура Ждрело. Дужина клисуре је око 300 метара. Кроз клисуру протиче Зубетиначка река, која уласком у атар села Стогазовац мења назив и назива се Стогазовачка река.

Према геолошкој карти Републике Србије клисура Ждрело је усечена у глиновите кречњаке и глинце из периода доње креде. Старост ових стена процењује се на око 100 милиона година. Клисура је усечена између брда Кулиње (540 m) које се налази са десне стране и брда Рудине (460 m) са леве стране Зубетиначке реке, која клисуром протиче на надморској висини од 350 метара. Кречњачке стене непосредно уз реку издижу се до висине 70-80 метара и специфичних су формација. Највише литице су Лисичји камен и Здравачки камен. Лисичји камен назива се још и „Момин камен” или „Девојачки камен” по девојци која је по народном веровању бежећи од Турака скочила са камена. До врха ове литице лако се стиже путањом иза цркве. Одатле се пружа предиван поглед на клисуру и село. Налази се на десној страни у средишњем делу клисуре. Здравачки камен је назив добио по здравцу који расте на камену. Издиже се на десној страни на самом улазу у клисуру. Ширина клисуре у најужем делу, на самом дну, износи 2-3 метра. Ово је био једини пролаз пре просецања пута кроз клисуру. На дну клисуре, у кориту реке, налази се извор „свете воде” који мештани називају „Божја трпезица”. Мештани кажу да извор никада није пресушио и да има лековито дејство за очне болести. Поред извора пронађен је римски жртвеник, што доказује постојање овог извора још у античко доба. Дно клисуре је карактеристично по великом броју обрушених блокова стена, преко којих река протиче у виду слапова. Блокови стена су допринели стварању великих вирова, као што су Сињи вир, Телчи вир и најнизводнији Петковски вир. Телчи вир, по предању, никада није пресушио јер се храни водом из извора „Божја трпезица”, а назив је добио током XIX века када су због велике суше становници околних села појили своју стоку у овом виру. Узводно од Телчег вира налази се „бунар”, рупа у стени испуњена речном водом, као и „када”, удубљење

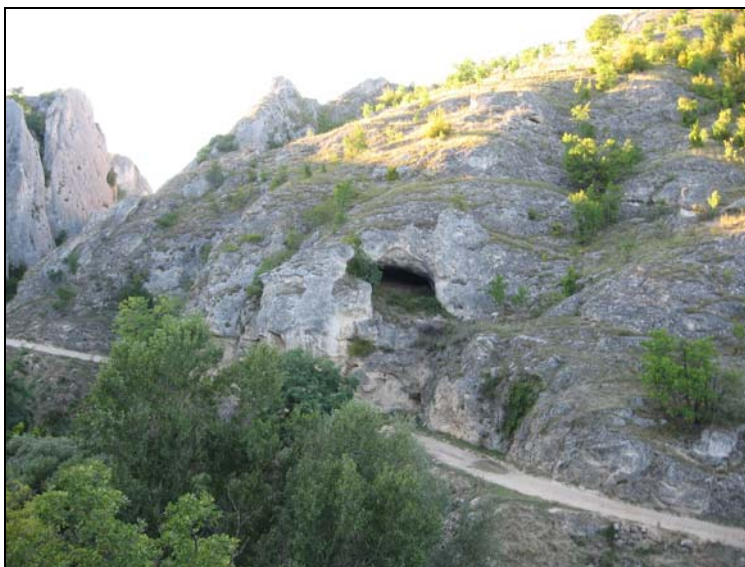
у виду каде у каменом блоку кроз које протиче река и у виду слапа се спушта у вир.

Како је ова клисура усечена у кречњацима доње креде, претпоставља се да је у то доба, пре око 120 милиона година, овде егзистирало море у коме су се таложиле остаци живих организама од којих су настале дебеле наслаге кречњака. Касније, покретима алпске орогенезе издигнуте су планине и створене контуре савременог рељефа који су потом обликовале егзогене силе до данашњег изгледа. Почетак усецања клисуре Ждрело пада у време повлачења сарматског језера и формирања речне мреже Тимока крајем миоцена и почетком плиоцена тј. пре око 12 милиона година. Толико је било потребно времена Зубетиначкој реци да однесе површински слој растреситих седимената и усече клисуру.

Зубетиначка река настаје северозападно од села Зубетинца спајањем неколико потока на падинама Слемена (1.099 m). Најзначајнију притоку, Гладну реку, прима са десне стране 5 km низводно од Зубетинца. Гладна река настаје спајањем неколико мањих река које се сливају са Крстаца (1.070 m). У Зубетиначку реку се пре Стогазовца улива још неколико мањих притока - потока, не дужих од неколико километара, периодског карактера тј. водотокова који имају воду само у току кишних месеци и за време топљења снега док су у осталом делу године углавном без воде. Зубетиначка река најчешће пресушује у току летњих месеци, што до пре 10 - 15 година није био случај. Најбољи доказ да је река била богата водом јесу остаци воденица у клисури. Познате су четири воденице: Гмитрова, Туртина (Дречиновска), Драгићева и Петковска. Туртина воденица је најстарија, саграђена је још у време Турака. Занимљиво је веровање мештана да је у клисури постојала Гаргова воденица која је по предању најстарија и у којој је сакривено благо, али нико поуздано не зна њену локацију. Код Валеваца, после 18 km тока, Зубетиначка река се састаје са Бучјанском реком и чине Валевачку реку која се улива у Бели Тимок километар низводно од Књажевца.

Постоји занимљивост везана за називе река у овом крају јер једна иста река може имати неколико назива у различитим деловима свог тока, а њих добија по именима села кроз која протиче. Зубетиначка река носи тај назив све до Стогазовца где добија „ново” име Стогазовачка река и под тим именом тече до Валеваца. Још је бољи пример Бучјанске реке: до Доње Соколовице је Бучјанска река, између Соколовице и Лепене је Соколовачка река а низводно од Лепене је позната као

Лепенска река. Због тога једна иста река на свом току дужине 20 km има чак три назива.

Вулина пећина

Кречњачки терени се одликују специфичним облицима рељефа који настају хемијским растварањем кречњака. У клисури Ждрело јављају се окапине и шкрапе. Окапине се у народу овог краја често називају пећинама. Вулина пећина се налази на левој страни клисуре, неколико метара изнад пута, близу самог излаза из клисуре. Отвор је полукржног облика висине око два метра, ширине око осам метара. Дужина ове окапине износи око 11 метара. Нема споредних канала. Висина таванице опада са дужином. У унутрашњости са таванице повремено цури вода. Маркова пећина се налази на десној страни клисуре, испод врха брда Кулиње. Тешко је приступачна. Отвор је кружног облика, висине око четири метра. Таваница се нагло спушта. Дужина окапине износи пет метара. За Маркову пећину везано је доста прича. По предању ово је пећина Марка Краљевића у којој је он често боравио. У таваници пећине постоји удубљење које је Марко направио својом главом нагло се пробудивши. По дну пећине су видљиви „отисци” његових стопала, а у унутрашњем зиду се налази удубљење у

облику потковице које је „направио” Марков коњ Шарац. Непосредно изнад пећине се налази стена у облику кревета која се назива „Марков кревет”, поред кога се налази „Чавчији вир”, удубљење у стени које се пуни кишницом и које је по народном веровању Марко користио за купање.

Шкрапе представљају микро облике површинског крашког рељефа. То су уски, махом паралелни жљебови и бразде на голим кречњачким површинама, међусобно одвојени оштрим или заобљеним стеновитим гребенима – бридинама. Два основна морфолошка типа шкрапа су ребрасте и мрежасте. Ребрасте шкрапе се јављају на стрмим кречњачким површинама у виду система паралелних жљебова нагнутих у правцу највећег пада. Шкрапе у клисури Ждрело припадају управо овом основном морфолошком типу шкрапа, с тим што их можемо сврстати и у групу зидних шкрапа које се одликују низом паралелних, уских и дубље усечених шкрапских бразда на кречњачким одсецима који се дижу као зид. По начину постанка припадају групи пукотинских шкрапа, предиспониране су пукотинама које се јављају на дну шкрапских бразда у виду процепа. Дужина шкрапа је око 10 метара ширина пукотина око 50 cm, а дубина пукотина не прелази један метар. Ове шкрапе се налазе на стени која се пружа непосредно уз подножје Лисичјег камена.

У самом подножју Кулиња између Лисичјег и Здравачког камена, на десној обали Зубетиначке реке, налази се средњовековни споменик, црквица Видовдан. По предању, како наводи Ћ. Бошковић, подигао ју је „нико други до цар Лазар”. Црква је подигнута на старим темељима 1939. године. Обновио ју је мештанин Ранђел - Раја Станисављевић.

Видовдан као заветни дан помиње се само у натпису изнад улазних врата обновљене цркве. Ни један други писани или усмени податак не даје одговор колико дуго се слави Видовдан као највећи заветни празник у Стогазовцу. Мештани кажу да је цркву подигао „нико други до Цар Лазар”, што је историјски гледано мало вероватно. Он јесте у Горњачкој клисури на Млави подигао манастир Горњак. И тамо постоји део клисуре са истим именом Ждрело, али у оквиру граница његове државе. Ако је заветни дан у Стогазовцу, Видовдан, посвећен светом Виду, он датира из далеке прошлости. Ако је посвећен светом Лазару то је учињено у знак сећања на изгинуле косовске јунаке и мученика Цара Лазара и то вољом мештана, можда оних чије је порекло са Косова и Метохије.

Иза олтарске апсиде, према реци, на крсту од камена уклесан је натпис:

ХР/ 1830 ГА / КРДОВДА / НИ
МРИЈ / А БОГОРОД / ИЦА И /
М / ЛАДА СВЕ / ТА НЕДЕЉ / А
СПО / МЕН ДИЖ / Е ЛАЗА / ЈАНКОВИ / Ћ

На темељу натписа може се јасно прочитати уклесан назив КРДОВДАН (вероватно КРСТОВДАН). По мишљењу Ћ. Бошковића нетачно прочитан текст могао би бити повод за нови назив цркве „Видовдан”. Садржај натписа на заветном крсту није био непознат мештанима села. Натпис је тачно прочитан, што потврђује казивање Радојице Обрадовића, рођеног 1913. године у Стогазовцу, да је много раније на овом месту, на темељима садашње цркве постојала старија црква, Крстовдан, како и пише на заветном крсту. Није споран ни други део записа „и Марија Богородица и Млада света Недеља”. Три заветна дана обележена су једним крстом. Исти је случај са заветним местом Прокопије, где су на заветном крсту такође записана три заветна дана, а мештани помињу само један.

Прво и вероватно најстарије светилиште у Стогазовцу је црквица Видовдан. Сваке године 28-ог јуна село слави свој најважнији празник у години. Некада је та прослава била много свечанија и са великим бројем гостију из суседних села. Данас се овај празник прославља симболично, паљењем свећа, резањем колача и захватањем „свете воде” са извора „Божја трпезица”.

На удаљености 400 метара северозападно од села, на брду Кулиње (540 m) виде се зидине и темељи старог града. Испод брда у Зубетиначкој реци лежи у песку један римски жртвеник са натписом. Годинама су мештани, излетници и љубитељи старина претраживали овај археолошки локалитет и успевали да пронађу бакарне новчиће, врхове стрела, наруквице, копче за одећу. Није познато када је саграђен град или кула, као ни порекло њихових становника. „У питању је вероватно касно античко или византијско утврђење”, како наводе Милутин и Драга Гарашанин у делу „Археолошка налазишта у Србији”.

О касно античким утврђењима историчар С. Ћоровић пише: „Немајући довољно војске да би зауставио навалу варвара преко Дунава, цар Јустинијан је почео да обнавља старе градове и тврђаве.” Одбрамбене грађевине грађене су брзо и од материјала који је био лако доступан и увек су подизане на стратешки важним местима. Врло је

прихватљива претпоставка да је ову тврђаву срушио Стефан Немања, вероватно око 1183. године. „Немања је”, како наводи Ћоровић, „плански ширио своју акцију према истоку; освојио је Ниш и продро у Тимочку долину. Ту је заузео и порушио градове: Сврљиг, Равно код Књажевца и Кожељ.”.

Град – византијска тврђава на Кулињу имала је две куле за осматрање. По некима три, али овај податак није поуздан. Једна од кула (1) налазила се на највишој тачки у непосредној близини тзв. „Чавчијег вира”. Друга кула (2) налазила се нешто ниже на на кршевитој литици, коју народ назива „Бисази”. Улазна капија налазила се између литице „Шкекин камен” и литице „Бисази”. Од стуба капије (2) код литице „Бисази” па до куле налази се непроходна литица. Насеље се налазило у подножју Кулиња северозападно од тврђаве на терену са благим падом према Зубетиначкој реци. Крај насеља пролазио је пут према потоку Баре. Исти пут кроз главну капију води према истоку и спаја се са добро очуваном деоницом каменитог „Латинског” пута кога мештани зову „Кењин пут”.

На врло широком простору и са источне и са западне стране могу се пронаћи поломљени остаци земљаног посуђа, на којима се још увек задржао слој глеђи. На појединим посудама препознају се декоративне линије благо таласасте форме. Обрада метала вршена је у посебним радионицама, за које се претпоставља да су се налазиле на локацији тврђаве у непосредној близини капије. На то указују отпаднути материјали у виду згуре који су се могли пронаћи, слепљени и неправилног облика.

По казивању Драгољуба Михајловића рођеног 1926. године, Никодија Антић је од материјала са Кулиња саградио комплетну кућу у Стогазовцу. Радови су трајали 7 година. У тој кући данас нико не живи. Мештани говоре о рушењу кула, али се највероватније ради о рушењу остатака утврђења и превозењу материјала на нове локације. Објекат је сасвим сигурно порушен неколико векова раније.

Мр Микица Сибиновић
Милан Петковић